

CHOSEN FACTORS INFLUENCING THE LOCUS OF CONTROL IN PERPETRATORS OF CRIMINAL ACTS

Józef K. GIEROWSKI, Tomasz RAJTAR

Institute of Forensic Research, Cracow, Poland

ABSTRACT: This report focuses on the notion of self-control. In the theoretical part of this report, the two conceptions of control that are best known and most often used in criminal investigations are presented (W. C. Reckless, J. B. Rotter). Later on in this paper some conceptions of personality mechanisms are characterised. These mechanisms can influence the formation of the locus of self-control. The empirical part of the report is made up of reports from studies of 54 perpetrators.

KEY WORDS: Self-control; Personality; Criminal behaviour.

Problems of Forensic Sciences, vol. LIII, 2003, 129–138

Received 4 August 2003; accepted 3 November 2003

INTRODUCTION

The fundamental and most important concept on which this article focuses is self-control. From many different studies we know that some properties of self-control, especially its location, have a very significant influence on the occurrence of behaviour that violates the law, i.e. criminal behaviour. Often a crime is connected indirectly with or is a direct result of defective mechanisms of self-control. In the theoretical part we present two theories of control that are best known and most often used in studies on criminality. These theories explain different human behaviours, especially criminal behaviour.

Among many ways of understanding and describing the mechanisms influencing the decision to initiate or discontinue a given activity, two seem to be most interesting – Walter C. Reckless's containment theory and Julian B. Rotter's locus of control theory.

A further aim of studying this issue was to attempt to determine its usefulness in the everyday practice of the expert psychologist, especially when the psychologist expresses his/her opinion on psychological criteria of non-accountability.

Later on in the article we characterise some conceptions of mechanisms of personality which may influence the development of locus of control. We concentrated on those dimensions, traits or personality mechanisms which can be described as more primary, constant, and connected, for instance,

with temperament. In this way we took into consideration, on the one hand, Hans J Eysenck's typological-control model of personality, and on the other – Aaron Antonovsky's theory of coherence. Both these conceptions refer to two complementary perspectives or research paradigms that allow us to search for factors which influence human behaviour, adaptation or mental health – from both the pathogenetic and the salutogenetic point of view.

The empirical part of this article is a report on research conducted in 2000–2001 in a prison in Cracow. 54 perpetrators were studied (most of them suspected of committing serious crimes against life, health and property).

In the empirical part we concentrated on the following two questions:

- Is there any interdependence between intensity of chosen dimensions and personality traits on the one hand, and locus of control on the other?
- How can different theories and conceptions of self-control be used in forensic psychological expert analyses?

The following psychological methods and diagnostic tools were used in the study:

- interview;
- J. B. Rotter's I-E Scale;
- Eysenck Personality Questionnaire – Revised (EPQ-R);
- A. Antonovsky's Sense of Coherence Scale (SOC-29).

Results of tests, scales, and data from interviews were analysed psychologically and statistically.

THEORETICAL BASIS

Walter C. Reckless's containment theory

American criminologist Walter C. Reckless proposed a conception explaining deviant behaviours, which he termed "containment theory" [8]. According to the author, what determines involvement in deviation or criminality is the level of resistance of an individual to the temptation of becoming a deviant or criminal. An individual is exposed to the constant risk of being "infected by criminality" (similarly to an organism being constantly endangered by infections). External and internal control constitutes the immunological system that enables the individual to successfully resist the pressures to commit a crime. Factors defined as "infecting with criminality" occur in two different forms: "pulls" and "pushes".

The first refer to current social conditions: existing patterns of behaviour, norms delineating legal ways of achieving success and also acceptable ways of satisfying one's own aspirations and aims. They also manifest in groups exhibiting antisocial behaviour, in criminal and deviant sub-cultures, and also in typical criminal careers presented in the media.

The second are biological and psychological factors: dominating motives, opinions and attitudes, tensions, fears and anxieties, discontent, aggressiveness, magnifying of problems, strong resistance to authority, need of immediate gratification, feeling of guilt, emotional disorders and also other organic disorders and psychotic episodes.

Factors termed “pushes” by Reckless have a stronger influence on the occurrence of deviant and criminal behaviour.

The system that restrains an individual from deviation is, as already mentioned, external and internal control. All those restraining factors existing in the nearest environment of an individual, such as legal standards and moral principles together with appropriate sanctions, institutionalised goals and social expectations constitute external control. To this group of factors can also be added the influence of friends and peers. Proper functioning of external control manifests in good family relations, an integrated community, and active participation in various organisations. Breakdown of integration results in weakening of the influence of external control exercised by these groups and may lead to different symptoms of deviation and criminality.

To generalise, we can say that external control as understood here is group (social) pressures to submit to binding standards, to fulfil the demands of social roles in accordance with expectations, tradition and social needs. The role of external control is to steer an individual in the direction of conformist behaviours.

Internal control, termed self-control, is formed in the process of socialisation, and above all is a result of moral upbringing and development of an individual. Properly formed internal control (self-control) can be described using five indicators:

1. adequate self-concept;
2. task-oriented behaviours with clearly defined objectives;
3. realistic level of aspirations with respect to possibilities;
4. ability to cope with frustrations;
5. acceptance of legal and moral norms.

Developed internal control enables an individual to be resistant to external pressures, to deal with conflict situations, to avoid risks. Reckless considered adequate self-concept as the most important (central) dimension of internal control.

Ostrowska [5] noted that Reckless’s theory is a very interesting and promising conception, because it seeks variables aiming to restrain from criminality. However, in the conception there is a lack of indicators of inter-relations between external and internal control, of explanations of conditions under which adequate and strong control is developed, and of the principles of starting, operating and maintaining the control system.

Julian B. Rotter's locus of control conception

Julian B. Rotter in his conception assumed [9] that control is a mechanism learned in accordance with the principles of instrumental conditioning [5].

Internal locus of control is developed when an individual acquires a subjective conviction that there is a causal relation between his/her behaviour and reinforcement, whereas a subjective conviction about a lack of this relation between behaviour and its result is termed external locus of control.

Locus of control is a cognitive category, as it is connected with processes of perception and with understanding of one's possibilities and of undertaken actions.

Internal and external locus of control may be treated as a separate dimension of personality, occurring as a continuum whose extremities cannot be reached by anyone. As a part of a personality structure, internal or external control has a dynamic nature, which means that in some situations the influence of the first type of control may be stronger and in others, the second.

Individuals with an internal locus of control believe that all events in their lives are or will be a result of their own actions, for which they are responsible. If anything good, joyful, or happy happens to them, they ascribe it to their own actions, and similarly – if they experience harm, unhappiness or failure, they also feel responsible. They are convinced that they shape their own lives.

Individuals with an external locus of control, on the other hand, explain their successes by good fortune, and any failures and unhappy events – by bad luck, destiny, or external human and situational factors. They are convinced of their limitations and lack of possibilities.

External or internal control does not divide people into two separate categories; only can only talk about the predominance of one or other type of locus of control.

According to Rotter, individuals with an internal locus of control can be described as:

1. treating life as a task to be performed;
2. having a high level of realism;
3. orientated towards receiving information from their environment, and also searching for new information concerning themselves and the world, to be applied in concrete actions;
4. not attaching importance to others' opinions, but being guided by their own self-control;
5. making use of previous experiences when realising current life tasks;
6. having a quite well developed sense of responsibility;
7. having some difficulties with adaptation to environment; they prefer to change the environment rather than themselves;
8. resistant to stress and frustrations.

Individuals with an external locus of control have traits opposite to those listed above.

Hans J. Eysenck's typological-control personality model

Eysenck assumed that the behaviour of an individual is constant and independent of time and situation. Personality, defined as "temperament and intelligence" [3, 7] develops on the basis of inborn properties of the nervous system. Eysenck's theory is essentially a theory of temperament and is understood as a biologically-oriented personality theory of traits [7].

Eysenck considered that criminal tendencies are universal and controlled by the conscience, in other words a generalised conditioned reaction, learned during the process of socialisation. Fear of punishment is the basis of the functioning of the conscience, and striving to reduce this fear is the motor of acting in accordance with norms. When an individual does not learn to react with fear to a situation containing antisocial elements of behaviour, criminal behaviour may occur as a consequence. This may be a result of properties of an individual's nervous system, or – of a defective process of conscience development, i.e. in disadvantageous environmental conditions.

In the discussed model, Eysenck presented three dimensions of personality: extroversion/introversion, neuroticism and psychoticism [10]. He also divided psychopathy into primary and secondary categories [4]. When an individual is predisposed to antisocial behaviours as a result of conditioning and high emotional excitability, secondary psychopathy occurs. These people are extroversive neurotics and, ultimately, what determines whether they will become psychopaths is the environmental conditions and influences to which they are subjected during the development and forming of their personalities. Primary psychopathy, on the other hand, is to a much lesser extent a result of conditioning that is disadvantageous from a societal point of view. The personality structure of a primary psychopath is above all determined genetically by psychotic predispositions.

Aaron Antonovsky's sense of coherence theory

Aaron Antonovsky [2] is the author of a coherence theory based on the salutogenetic model. This model is complementary to the pathogenetic one and allows us to treat norm and pathology as opposite ends of a kind of continuum [1].

According to Antonovsky's definition "(...) a feeling of coherence is a person's global orientation, expressing the degree to which that person has a dominant and stable, though dynamic, conviction that:

1. stimuli flowing in from the external and internal environment during the course of life are structured, predictable and explainable;

2. resources are available which will allow the individual to cope with demands resulting from those stimuli;
3. these demands are seen a challenge, worthy of effort and commitment (...)" [2].

There are three inseparably linked components of coherence: comprehensibility, manageability and meaningfulness.

CONDUCTED RESEARCH

Research was conducted in 2000–2001 in a prison in Cracow. 54 people, temporarily arrested or already sentenced, were studied. They were being held in the Forensic Psychiatry Observation Ward (19 people) or in other wards of the prison (35 people).

TABLE I. AGE OF EXAMINED PEOPLE

Age	Number of people	Percent [%]
16–25	35	64.8 %
26–35	14	25.9 %
36–45	2	3.7 %
46–55	1	1.9 %
56–65	2	3.7 %
Total	54	100 %

TABLE II. DISTRIBUTION OF ACTS (CRIMES) WITH WHICH PERSONS IN THE EXAMINED GROUP WERE CHARGED

Article of the Polish Penal Code	Number of people	Percent [%]
Art. 148 P.C. (homicide)	9	16.6%
Art.158 or 159 P.C. (battery)	8	14.8%
Art. 197 P.C. (rapes and lust crimes)	2	3.7%
Art. 207 or 209 P.C. (family violence)	3	5.6%
Art. 278 or 279 or 280 or 286 P.C. (thefts, burglaries)	29	53.7%
Other (e.g. forgery, avoidance of obligation to pay alimony)	3	5.6%
Total	54	100%

Among the 54 studied persons, 51 were males, and the majority were young people, below 35 years of age. The ages of the studied persons are presented in Table I.

Table II presents the distribution of acts (crimes) with which persons in the examined group were charged.

RESULTS

Results of scales and tests were examined statistically. Correlations obtained are presented in Tables III and IV.

TABLE III. COEFFICIENT OF CORRELATION (r-PEARSON) BETWEEN DIMENSIONS OF PERSONALITY AND LOCUS OF CONTROL (LOC)

	Extroversion	Neuroticism	Psychoticism	Scale of lying
LOC	-0.270 $p = 0.049$	0.336 $p = 0.013$	0.538 $p = 0.000$	-0.215 $p = 0.118$

p – significance level.

TABLE IV. COEFFICIENT OF CORRELATION (r-PEARSON) BETWEEN SENSE OF COHERENCE AND LOCUS OF CONTROL (LOC)

	Comp-rehensibility	Meaningfulness	Manageability	Sense of coherence
LOC	-0.342 $p = 0.011$	-0.393 $p = 0.003$	-0.424 $p = 0.001$	-0.452 $p = 0.001$

p – significance level.

DISCUSSION OF RESULTS AND CONCLUSIONS

The obtained results confirmed the hypothesis concerning expected dependencies between locus of control (LOC) and results of other scales. Hence, we can say that:

- neuroticism and psychoticism correlate positively with external locus of control. The r-Pearson coefficient of correlation for neuroticism is 0.336, but for psychoticism is higher: 0.530. Extraversion correlates negatively with external locus, having a value of 0.270;

- there is a negative correlation between external locus of control and the general indicator of a sense of coherence (r-Pearson coefficient = -0.452). We can thus state that the higher the general level of coherence is, the stronger the internal locus of control is. This principle applies to all the three components of sense of coherence: comprehensibility ($r = -0.342$), meaningfulness ($r = -0.393$) and manageability ($r = -0.424$).

Turning now to interpretation and discussion of the obtained results, it is important to consider their significance for psychological determinants of criminality. It is considered that both coherence and locus of control develop on the basis of experiences, and attain their final form in early adulthood. It is difficult to describe the exact nature of the relationship between these variables, taking into account its more causal dimension. However, it is possible to put forward a hypothesis that is quite reliable in the light of data contained in the literature that the final levels of comprehensibility, meaningfulness, and manageability develop somewhat earlier than the locus of control. In the case of the examined group this would mean that resources – in the broadly understood sense of the term – which influence the final level of coherence in criminals are insufficient to ensure a more optimal internal locus of control for socialisation and psychical adaptation. However, the above statement still requires empirical verification and further research.

Results showing interdependence between internal locus of control and low level of neuroticism, psychoticism and introversion can be interpreted in a similar way. Because all dimensions of personality enumerated by Eysenck are biologically conditioned and develop at a relatively early stage of development, it is highly probable that they can be treated as factors shaping the final locus of control mechanisms in criminals. Results indicating a negative correlation between external locus of control and extroversion are highly surprising and seem to contradict the basic assumptions of Eysenck, who pointed out the difficulties that extroverted people have in learning socially desired and accepted behaviours. There is much evidence that the process of socialisation is much more complicated than Eysenck assumed. The great majority of criminals develop and mature in a disadvantageous environment, which cannot fail to have an influence on the asocial and anti-social nature of the skills, social attitudes and interiorised values acquired by them. It is possible that the explanation given above clarifies the surprising and unexpected nature of the obtained relationship.

Analysing psychological determinants of criminality in their complicated, internal interdependent system, we can state that the locus of control in criminals is related to their temperament and level of coherence. This justifies the assertion that criminality can and should be considered in terms of

both the pathogenetic (Eysenck's conception) and the salutogenetic paradigm (Antonovsky's theory).

The results of the current research are of more practical use for forensic psychological expert opinions. When we consider aspects of the psychical condition of a criminal *tempore criminis*: accountability, and especially ability to recognise the meaning of an act and control behaviour (psychological criteria of unaccountability and diminished accountability), it can be stated that the locus of self-control mechanisms is crucial in the assessment of accountability of criminals. Its external localisation favours impulsive, unconsidered behaviours, during which both ability to understand the meaning of an act and to control behaviour may be diminished, and in extreme situations even absent. It is known that external, situational variables and more stable mechanisms of personality functioning influence the self-control of a perpetrator of an illegal act. Knowledge about personality mechanisms of human functioning, and especially about more stable features of self-control processes must facilitate a more accurate and reliable forensic-psychological diagnosis. That is why the value – for forensic practice – of research findings concerning development of personality mechanisms of self-control cannot be overestimated.

References:

1. Antonovsky A., Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia [w:] Heszen-Niejodek I., Sęk H. [red.], *Psychologia zdrowia*, PWN, Warszawa 1997.
2. Antonovsky A., *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 1995.
3. Eysenck H. J., Eysenck M. W., *Personality and individual differences: A natural science approach*, Plenum Press, New York 1985.
4. Gierowski J. K., Czyn i osobowość, *Gazeta Prawnicza* 1980, nr 7.
5. Ostrowska K., Wójcik, D., *Teorie kryminologiczne*, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1986.
6. Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie, Gierowski J. K., Szymusik, A. [red.], *Collegium Medicum UJ*, Kraków 1996.
7. *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Strelau J. [red.], Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
8. Reckless W. C., Dinitz S., Kay B., The self component in potential delinquency and potential nondelinquency, *American Sociological Review* 1967, vol. 22, pp. 566–570.
9. Rotter J. B., *Social learning and clinical psychology*, Prentice-Hall, New York 1954.
10. Sanocki W., *Kwestionariusze osobowości w psychologii*, PWN, Warszawa 1981.

NIEKTÓRE CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE LOKALIZACJĘ KONTROLI U SPRAWCÓW CZYNÓW ZABRONIONYCH

Józef K. GIEROWSKI, Tomasz RAJTAR

WSTĘP

Podstawowym i najważniejszym terminem, wokół którego skoncentrowano treść artykułu, jest pojęcie samokontroli. Z wielu badań wynika, że pewne właściwości procesów samokontroli, w tym zwłaszcza ich lokalizacja, mają istotny wpływ na pojawianie się zachowań naruszających porządek prawny, a więc zachowań przestępczych. Często bowiem przestępstwo wiąże się w sposób pośredni, lub wprost wynika, z wadliwie funkcjonujących mechanizmów samokontroli. W części teoretycznej zaprezentowano dwie najbardziej znane i często wykorzystywane w badaniach nad przestępczością koncepcje kontroli, wyjaśniające różne zachowania człowieka, w tym zwłaszcza zachowania przestępcze.

Śród wielu sposobów ujmowania i opisywania mechanizmów wpływających na podjęcie decyzji o rozpoczęciu lub zaniechaniu określonej aktywności najciekawsze wydają się teoria powstrzymywania kontroli Waltera C. Recklessa oraz koncepcja umiejscowienia kontroli Juliana B. Rottera.

Kolejnym celem podjęcia wspomnianej problematyki była próba określenia jej przydatności w codziennej praktyce opiniotwórczej psychologa, szczególnie wtedy, gdy wypowiedzi się on o psychologicznych kryteriach niepoczytalności.

W dalszej części zostały scharakteryzowane koncepcje opisujące osobowościowe mechanizmy, które mogą mieć wpływ na kształtowanie się lokalizacji kontroli. Skoncentrowano się na tych wymiarach, cechach czy mechanizmach osobowości, które określić można jako bardziej pierwotne, stałe, związane na przykład z temperamentem. W ten sposób uwzględniono, z jednej strony, typologiczno-kontrolny model osobowości Hansa J. Eysencka, z drugiej koncepcję poczucia koherencji Aarona Antonovsky'ego. Obie wspomniane powyżej koncepcje osobowości nawiązują do dwóch komplementarnych perspektyw czy paradygmatów badawczych, pozwalających na poszukiwanie czynników wpływających na zachowanie człowieka, jego przystosowanie czy też zdrowie psychiczne – zarówno w ujęciu patogenetycznym, jak i salutogenetycznym.

Część empiryczną doniesienia stanowi sprawozdanie z badań prowadzonych w latach 2000–2001 w Areszcie Śledczym w Krakowie. W ich toku zostało przebadanych 54 sprawców czynów zabronionych (przede wszystkim podejrzanych o dokonanie poważnych przestępstw przeciwko życiu, zdrowiu oraz mieniu).

W części empirycznej skoncentrowano się na dwóch zagadnieniach:

- czy istnieje współzależność pomiędzy nasileniem wybranych wymiarów i cech osobowości a lokalizacją samokontroli;
- w jaki sposób można wykorzystać w psychologicznym opiniowaniu sądowym różne teorie i koncepcje samokontroli.

W części badawczej pracy wykorzystano następujące metody i narzędzia diagnozy psychologicznej:

- wywiad;
- skalę I-E J. B. Rottera;
- zrewidowany Kwestionariusz Osobowości EPQ-R H. J. Eysencka;
- Kwestionariusz Orientacji Życiowej (SOC-29) A. Antonovsky'ego.

Uzyskane wyniki testów i skal oraz dane z wywiadu poddano analizie psychologicznej i statystycznej.

PODSTAWY TEORETYCZNE

Teoria kontroli Waltera C. Recklessa

Amerykański kryminolog Walter C. Reckless zaproponował koncepcję wyjaśniania zachowań dewiacyjnych pod nazwą *containment theory* (teoria powstrzymywania – kontroli) [8]. Według autora tym, co determinuje zaangażowanie w dewiację lub przestępczość, jest stopień odporności jednostki na pokusę stania się dewiantem lub przestępcą. Jednostka narażona jest na ustawiczne ryzyko „zarażenia się przestępczością” (podobnie jak organizm narażony jest na zarazki chorobotwórcze). Systemem odpornościowym, który umożliwia jednostce skuteczne opieranie się naciskom w kierunku popełnienia przestępstwa, jest zewnętrzna i wewnętrzna kontrola. Czynniki określone jako „zarażające przestępczością” występują w dwóch postaciach: „pociągacze” (*pull*) oraz „popychacze” (*push*).

Pierwsze odnoszą się do aktualnych warunków społecznych wyrażających się w funkcjonujących wzorach zachowań, normach wyznaczających legalne drogi osiągnięcia sukcesu oraz wzorcach zaspokajania własnych aspiracji oraz dążeń. Przejawiają się one również w złym towarzystwie, podkulturze przestępczej i dewiacyjnej, a także we wzorach przestępczych karier prezentowanych w mediach.

Drugie dotyczą czynników biologicznych i psychologicznych. Są to: dominujące motywy, poglądy i postawy, napięcia, lęki i niepokoje, niezadowolenie, agresywność, wyolbrzymianie swoich problemów, silne przeciwstawianie się autorytetom, potrzeba natychmiastowych gratyfikacji, poczucie winy, zaburzenia emocjonalne a także inne zaburzenia typu organicznego i epizody psychotyczne.

Czynniki nazwane przez Recklessa „popychaczami” silniej oddziałują w kierunku podejmowania zachowań dewiacyjnych i przestępczych.

Systemem powstrzymującym jednostkę przed dewiacją jest, jak już wspomniano, kontrola zewnętrzna i wewnętrzna. Kontrolę zewnętrzną stanowią wszystkie te czynniki istniejące w bezpośrednim środowisku jednostki, które utrzymują ją w pewnych ryzach, a więc obowiązujące normy prawne i zasady moralne oraz przypisane im sankcje, zinstytucjonalizowane cele i oczekiwania społeczne. Do zewnętrznych czynników zaliczyć można także wpływ kolegów i rówieśników. Prawidłowe funkcjonowanie kontroli zewnętrznej przejawia się w dobrych stosunkach rodzinnych, zintegrowanej wspólnoty, w czynnym uczestnictwie w różnorodnych organizacjach. Załamanie się integracji skutkuje osłabieniem wpływu kontroli zewnętrznej sprawowanej przez te grupy i może prowadzić do różnych przejawów dewiacji i przestępczości.

Uogólniając, kontrola zewnętrzna w tym rozumieniu to nic innego, jak naciski grupowe (społeczne) narzucające posłuszeństwo względem obowiązujących norm, wypełnianie ról zgodnie z oczekiwaniami, tradycją i potrzebami społecznymi. Zadaniem kontroli zewnętrznej jest skierowanie jednostki ku zachowaniom konformistycznym.

Kontrola wewnętrzna, nazywana samokontrolą, kształtuje się w procesie socjalizacji, a przede wszystkim jest wynikiem moralnego wychowania i rozwoju jednostki. Prawidłowo ukształtowaną kontrolę wewnętrzną (samokontrolę) opisuje się za pomocą pięciu wskaźników:

1. adekwatny obraz siebie,
2. nastawienie na realizację zadań przy jasno sformułowanych celach życiowych,
3. realistyczny, w stosunku do możliwości, poziom aspiracji,
4. zdolność do znoszenia frustracji,
5. identyfikacja z normami prawnymi i moralnymi.

Posiadanie rozwiniętej kontroli wewnętrznej umożliwia przeciwstawianie się zewnętrznym presjom, radzenie sobie w sytuacjach konfliktowych, unikanie ryzyka. Za szczególnie ważny (centralny) wymiar kontroli wewnętrznej Reckless uznał adekwatny obraz siebie.

Ostrowska [5] zwróciła uwagę, iż teoria Recklessa dążąca do wykrycia zmiennych, powodujących powstrzymanie się od przestępstw, jest koncepcją ciekawą i obiecującą. W koncepcji tej brakuje natomiast wskazań na wzajemne relacje kontroli zewnętrznej i wewnętrznej oraz wyjaśnień warunków kształtowania się adekwatnej i silnej kontroli, jak i zasad uruchamiania, działania i podtrzymywania oddziaływań systemu kontrolującego.

Koncepcja umiejscowienia kontroli Juliana B. Rottera

Julian B. Rotter w swojej koncepcji umiejscowienia kontroli przyjął [9], że kontrola jest mechanizmem wyuczonym zgodnie z zasadami warunkowania instrumentalnego [5].

Nabywanie subiektywnego przekonania o związku przyczynowym pomiędzy zachowaniem a wzmocnieniem prowadzi do ukształtowania poczucia kontroli wewnętrznej (ang. internal locus of control). Natomiast przekonanie o braku związku między zachowaniem a jego skutkiem nosi nazwę poczucia kontroli zewnętrznej (ang. external locus of control).

Poczucie umiejscowienia kontroli jest kategorią poznawczą, wiąże się bowiem z procesami percepcji i rozumienia własnych możliwości oraz podejmowanych działań.

Poczucie kontroli wewnętrznej i zewnętrznej może być traktowane jako odrębny wymiar osobowości i przedstawia się wtedy jako continuum, którego krańców nikt nie osiąga. Jako element struktury osobowości kontrola wewnętrzna lub zewnętrzna ma charakter dynamiczny, w pewnych sytuacjach może przejawiać się silniejszy wpływ jednego, w innych drugiego rodzaju kontroli.

Osoby z poczuciem kontroli wewnętrznej wierzą, że wszystko, co się im przydarzyło i może przydarzyć, jest następstwem ich osobistych działań, za które ponoszą odpowiedzialność. Jeśli spotyka ich coś dobrego, radosnego, szczęśliwego, przypisują to swoim działaniom; jeśli spotyka ich krzywda, nieszczęście czy inne niepowodzenia, to biorą również za nie odpowiedzialność. Są przekonani, że sami tworzą kształt własnego życia.

Natomiast osoby z poczuciem kontroli zewnętrznej tłumaczą sukcesy szczęśliwym losem, a krzywdy, niepowodzenia i porażki złym losem, fatum, pechem czy ludzkimi i sytuacyjnymi czynnikami zewnętrznymi. Są przekonani o swojej ograniczonej i braku możliwości.

Kontrola zewnętrzna lub wewnętrzna nie jest wymiarem dzielącym ludzi na dwie rozłączne kategorie, można jedynie mówić o przewadze jednej lub drugiej formy poczucia kontroli.

Zdaniem Rottera osoby przejawiające poczucie kontroli wewnętrznej można scharakteryzować jako:

1. traktujące życie w sposób zadaniowy;
2. wykazujące znaczny realizm;
3. nastawione na odbiór docierających ze środowiska informacji, a także poszukujące nowych informacji o sobie i świecie w celu wykorzystania ich w konkretnym działaniu;
4. nie przywiązujące wagi do opinii innych ludzi, ale kierujące się własną samokontrolą;
5. wykorzystujące poprzednie doświadczenia przy realizacji aktualnych zadań życiowych;
6. wykazujące dość dobrze rozwinięte poczucie odpowiedzialności;
7. wykazujące trudności w przystosowaniu się do otoczenia, które wolą raczej zmieniać, niż zmieniać siebie;
8. odporne na stres i frustrację.

Osoby o zewnętrznym umiejscowieniu kontroli prezentują cechy przeciwstawne do przedstawionych powyżej.

Typologiczno-kontrolny model osobowości Hansa J. Eysencka

Eysenck przyjął, że zachowanie jednostki jest stałe, niezależne od czasu i sytuacji. Osobowość, rozumiana jako „temperament i inteligencja” [3, 7] rozwija się na bazie wrodzonych właściwości układu nerwowego. Jego teoria w dużej części należy do teorii temperamentu i traktowana jest jako biologicznie zorientowana osobowościowa teoria cech [7].

Eysenck uważał, że skłonności do przestępstwa są uniwersalne i kontrolowane przez sumienie, czyli zgeneralizowaną reakcję warunkową wytworzoną w procesie socjalizacji. Podstawą funkcjonowania sumienia jest lęk przed karą, a dążenie do redukcji tego lęku jest motorem działania zgodnego z normami. Do zachowania przestępczego dochodzi najczęściej, gdy jednostka nie nauczy się reagować lękiem na sytuacje zawierające antyspołeczne elementy postępowania. Może to wynikać z właściwości jej układu nerwowego lub z powodu wadliwego przebiegu procesu formowania sumienia, np. w niekorzystnych warunkach środowiskowych.

Eysenck w swoim modelu przedstawił trzy wymiary osobowości: ekstrawersja-introwersja, neurotyzm oraz psychotyzm [10]. Wprowadził on również podział psychopatii na pierwotną i wtórną [4]. Psychopatia wtórna występuje w przypadku, gdy mamy do czynienia z jednostkami, które na skutek warunkowania i ponadprzeciętnej pobudliwości emocjonalnej predysponowane są do zachowania antyspołecznego. Są to ekstrawertywni neurotycy, a o tym, czy staną się oni psychopatami, decydują ostatecznie warunki i wpływy środowiskowe, w jakich przebiega rozwój i kształtowanie się ich osobowości. Natomiast psychopatia pierwotna jest w znacznie

mniejszym stopniu efektem procesów warunkowania, niekorzystnych z punktu interesów społeczeństwa. Struktura osobowości pierwotnego psychopaty zdeterminowana jest przede wszystkim genetycznie przez predyspozycje psychotyczne.

Koncepcja poczucia koherencji Aarona Antonovsky'ego

Aaron Antonovsky [2] jest autorem koncepcji poczucia koherencji w modelu salutogenetycznym. Model salutogenetyczny jest komplementarny do modelu patogenetycznego i pozwala traktować normę i patologię jako swoiste continuum [1].

Zgodnie z definicją autora „(...) poczucie koherencji jest to globalna orientacja człowieka, wyrażająca stopień, w jakim człowiek ten ma dominujące, trwałe, choć dynamiczne poczucie pewności, że:

- 1 bodźce napływające w ciągu życia ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego mają charakter ustrukturuwany, przewidywalny i wytłumaczalny;
- 2 dostępne są zasoby, które pozwolą mu sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce;
- 3 wymagania te są dla niego wyzwaniem wartym wysiłku i zaangażowania (...)” [2].

Wyróżnia się trzy składniki koherencji, które są ze sobą nierozzerwalnie powiązane: zrozumiałość, zaradność i sensowność.

BADANIA WŁASNE

Badania przeprowadzono w latach 2000–2001 w Areszcie Śledczym w Krakowie. W badaniu udział wzięły 54 osoby, tymczasowo aresztowane lub skazane, przebywające na Oddziale Obserwacji Sądowo-Psychiatrycznej (19 osób) oraz na innych oddziałach aresztu (35 osób). Z ogólnej liczby 54 badanych, 51 osób stanowili mężczyźni. Znaczną przewagę stanowili ludzie młodzi, poniżej 35 roku życia. Wiek osób badanych przedstawiono w tabeli I.

Tabela II przedstawia rozkład zarzucanych czynów (przestępstw) w badanej grupie.

UZYSKANE WYNIKI

Wyniki skal i testów zostały poddane analizie statystycznej. Tabele III i IV przedstawiają uzyskane zależności.

DYSKUSJA WYNIKÓW I WNIOSKI

Uzyskane wyniki potwierdziły hipotezę dotyczącą spodziewanych zależności pomiędzy umiejscowieniem kontroli (*LOC*) a wynikami innych skal. I tak można stwierdzić, że:

- neurotyzm i psychotyzm dodatkowo korelują z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli. Dla neurotyzmu współczynnik korelacji *r*-Pearsona wynosi 0,336, a dla psychotyzmu jest wyższy i sięga 0,530. Ekstrawersja koreluje ujemnie z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli na poziomie $-0,270$;

- istnieje ujemna korelacja pomiędzy zewnętrznym umiejscowieniem kontroli a ogólnym wskaźnikiem poczucia koherencji (współczynnik r -Pearsona = $-0,452$). Można więc stwierdzić, że im wyższy jest ogólny poziom koherencji, tym silniejsze jest poczucie kontroli wewnętrznej. Powyższa prawidłowość dotyczy wszystkich trzech składowych poczucia koherencji: zrozumiałości ($r = -0,342$), sensowności ($r = -0,393$) i zaradności ($r = -0,424$).

Przechodząc do interpretacji i dyskusji nad uzyskanymi wynikami, należy rozważyć, jakie mają one znaczenie dla wiedzy o psychologicznych wyznacznikach przestępczości. Uważa się, iż zarówno koherencja, jak i poczucie umiejscowienia kontroli powstają na bazie doświadczeń, kształtując się ostatecznie w okresie wczesnej dojrzałości. Trudno więc odpowiedzieć na pytanie o charakter opisanej zależności, uwzględniający bardziej przyczynowy wymiar stwierdzonego związku. Można jednak postawić dość wiarygodną, w świetle danych zawartych w literaturze przedmiotu hipotezę, iż ostateczny poziom zrozumiałości, sensowności i zaradności powstaje w nieco wcześniejszych okresach rozwojowych człowieka niż lokalizacji kontroli. W przypadku badanej grupy oznaczałoby to, że szeroko rozumiane zasoby mające wpływ na ostateczny poziom koherencji przestępców, są niewystarczające, by zapewnić im bardziej optymalny dla socjalizacji i przystosowania psychicznego wewnętrzny system lokalizacji kontroli. Powyższe stwierdzenie wymaga jednak weryfikacji empirycznej i kolejnych badań.

Podobnie interpretować można wyniki wskazujące na współzależności pomiędzy wewnętrzną lokalizacją kontroli a niskim poziomem neurotyzmu, psychotyzmu i introwersją. Z uwagi na fakt, iż wszystkie wymiary osobowości koncepcji Eysencka mają swoje biologiczne uwarunkowania i kształtują się w stosunkowo wczesnych okresach rozwojowych, jest wysoce prawdopodobne, iż można traktować je jako czynniki kształtujące ostateczną lokalizację mechanizmów kontroli u sprawców czynów zabronionych. Wyniki wskazujące na negatywną korelację zewnętrznego umiejscowienia kontroli z ekstrawersją są zaskakujące i zdają się pozostawać w istotnej sprzeczności z podstawowymi założeniami Eysencka wskazującymi na trudności ekstrawertyków w uczeniu się społecznie pożądanym oraz akceptowanym zachowań. Wiele wskazuje na to, iż proces socjalizacji jest zjawiskiem bardziej złożonym i skomplikowanym, niż ujmował to Eysenck. Zdecydowana większość przestępców rozwija się i dojrzewa w niekorzystnych warunkach środowiskowych, co nie może nie mieć wpływu na społeczny i antyspołeczny charakter nabywanych przez nich umiejętności, postaw społecznych i interioryzowanych wartości. Być może powyższa okoliczność tłumaczy zaskakujący i nieoczekiwany charakter uzyskanej zależności.

Analizując psychologiczne wyznaczniki przestępczości w ich skomplikowanym, wewnętrznym układzie współzależności, należy stwierdzić, iż lokalizacja umiejscowienia kontroli u przestępców pozostaje w związku z ich cechami temperamentalnymi i poziomem koherencji. Uzasadnia to twierdzenie, iż zjawisko przestępczości można i należy rozpatrywać zarówno w paradygmacie patogenetycznym (koncepcja Eysencka), jak i salutogenetycznym (koncepcja Antonovsky'ego).

Nieco bardziej praktyczny charakter mają wyniki niniejszych badań dla psychologicznego opiniowania sądowego. Rozpatrując problem stanu psychicznego sprawcy *tempore criminis* w aspekcie jego poczytalności, a zwłaszcza zdolności rozpoznania znaczenia czynu i pokierowania postępowaniem (psychologiczne kryteria niepo-

czytalności i ograniczonej poczytalności), można stwierdzić, iż lokalizacja mechanizmów samokontroli jest istotną przesłanką w procesie wnioskowania o stopniu poczytalności sprawców czynów zabronionych. Ich zewnętrzne umiejscowienie sprzyja impulsywnym, nieprzemyślanym zachowaniom, podczas których zarówno zdolność rozpoznania znaczenia czynu, jak i pokierowania postępowaniem mogą być ograniczone, a w skrajnych przypadkach zniesione. Wiadomo, iż o samokontroli sprawcy czynu zabronionego decydują zewnętrzne zmienne sytuacyjne oraz bardziej stałe mechanizmy funkcjonowania jego osobowości. Wiedza o osobowościowych mechanizmach funkcjonowania człowieka, a zwłaszcza o bardziej stałych właściwościach jego procesów samokontroli, musi sprzyjać bardziej trafnej i rzetelnej diagnozie sądowo-psychologicznej. Stąd trudno przecenić wartość wyników badań empirycznych nad kształtowaniem się osobowościowych mechanizmów samokontroli dla praktyki sądowo-opiniodawczej.